

**Journal of Current Researches on Social Sciences
(JoCRess)**

www.stracademy.org/jocress
ISSN: 2547-9644

Year: 2024

Volume: 14

Issue: 1

Araştırma Makalesi/Research Article

Crossref doi: 10.26579/jocress.14.1.1

**Al-Azhar Sheikh at the Focus of Caliphate Discussions:
Ali Abdurrazik**

Talip AKBAŞ¹

Keywords

Religion,
History,
Caliphate,
Reign,
Al-Azhar.

Abstract

One of the debates in the political arena in the 1920s was around the institution of the caliphate. Egypt, which has a historical past as a center of knowledge, was one of the centers where these debates took place. An anti-caliphate voice rising from Egypt had a great echo in the Islamic world. The architect of the debate, which was based on the thesis that the institution of the caliphate lacked the religious basis, was the Sheikh of Al-Azhar, Ali Abd al-Razzaq. With his work "al-Islam wa Usulu'l-Hukm", he deepened the debate on the caliphate and spread it to Islamic geographies. It is thought that there are two main reasons for the wide impact of the debate. One of them is the title of the author and the other is the political and social context in which the debate took place. The extreme reaction against the author also supports this idea. First, he was expelled from the school and then his titles were completely taken away from him. The controversy generated by the book not only spread to large masses but also continued for years. In this study, the author's views on the caliphate will be emphasized and the main outlines of his work will be evaluated.

Article History

Received
16 Jan, 2024
Accepted
29 Feb, 2024

¹ Corresponding Author. ORCID: 0000-0001-9258-2295. İstanbul Üniversitesi Doktora Öğrencisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, takbas5@hotmail.com

Hilafet Tartışmalarının Odağında Ezher Şeyhi: Ali Abdurrazık

Anahtar Kelimeler

Din,
Tarih,
Hilafet,
Saltanat,
El-Ezher.

Özet

1920'li yıllarda siyasi alanda yaşanan tartışmalardan biri de hilafet kurumu etrafında olmuştur. İlim merkezi vasfıyla tarihî geçmişe sahip olan Mısır, bu tartışmaların yaşandığı merkezlerdendir. Mısır'dan yükselen hilafet karşıtı bir ses İslam dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Hilafet kurumunun dinî dayanaktan yoksun olduğu tezine dayandırılan tartışmanın mimarı Ezher Şeyhi Ali Abdurrazık'tır.2 O, yazmış olduğu "el-İslam ve Usûlu'l-Hukm" isimli eseri ile hilafet eksenli tartışmayı derinleştirmiş ve İslam coğrafyalarına da taşımıştır. Tartışmanın geniş etki uyandırmasının iki ana nedeni olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri yazarın sahip olduğu unvan, diğeri ise tartışmanın yaşandığı siyasi ve sosyal vasattır. Yazara yönelik aşırı bir reaksiyon gösterilmesi de bu fikri desteklemektedir. Önce okuldan kovulmuş, ardından sahip olduğu unvanlar bütünüyle elinden alınmıştır. Kitabın oluşturduğu tartışma geniş kitlelere sirayet etmekle kalmamış aynı zamanda yıllara sâri olarak da devam etmiştir. Bu çalışma da yazarın hilafetle ilgili görüşleri üzerinde durulacak ve yazdığı esere yönelik ortaya koyulan ana hatları ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Makale Geçmişi

Alınan Tarih
16 Ocak 2024
Kabul Tarihi
29 Şubat 2024

1. Giriş

Hz. Peygamber'in ölümü ile baş gösteren önemli tartışmalardan biri de hiç kuşkusuz hilafet tartışmasıdır. Siyasi ve sosyal ayrışmalara neden olan hilafet tartışmaları her dönemin tartışma konusu olma özelliğini bugün bile korumaktadır. Hilafet, Müslüman toplumları merkezî bir devlet ideali etrafında yönetme kurumudur. Ne var ki bu kurum Hz. Peygamber döneminde etraflıca tanımlanmamış, genel geçer bir model şekline dönüştürülmemiştir. Tarihin seyri için de Müslümanların nasıl bir yönetim modeli ile idare edileceğinin net bir adı konulmadığı gibi kalıcı ve bütün Müslümanları kapsayıcı bir yapı üzerinde de mutabakat sağlanamamıştır.

Hilafet tartışmalarına sebep teşkil edecek olan iki temel hususa burada işaret etmek yerinde olacaktır. Bunlardan biri, İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'ın hilafetin nasıllığına yönelik açık beyanda bulunmamasıdır. Bir diğeri ise İslam Peygamberinin ümmeti yönetme modeli, halifenin nitelikleri, kendisinden sonra kimin halife olacağı gibi hususlarda açık ve etraflıca bir değerlendirme yolunu tercih etmemesidir.

Hilafet merkezli tartışmaların daha ziyade İslam dünyasının inişli çıkışlı dönemlerine denk düşmesi gözden kaçmamaktadır. Aydınlanma sonrası Osmanlı'da güç kaybı yaşanmış, Batı karşısında yenilgi alan İslam dünyası yeniden doğrulma imkânı bulamamıştır. Hilafet kurumu sert tartışmaların gölgesinde iyice yıpranmış ve 1924 yılında tartışmaya açık hale gelmiş, hilafetin kaldırılmasına yönelik önü alınamaz açıklamalar yapılmıştır. Nihayet tarihî derinlik bakımından Hz. Ebubekir'e kadar uzanan ve asırlarca Müslümanları bir çatı altında toplayan hilafet TBMM'de alınan bir kararla sonlandırılmıştır. Müslümanların birliğini sembolize eden hilafet kurumunun yıkılışı, İslam âlemini daha bir çıkmaza sürüklemiş ve derin bir belirsizlik doğurmuştur. Böylece Müslümanlar başsız kalmış, ümmet birliği çözülmüş ve İslam dünyası parçalanmıştır. Yaşanan siyasi ve sosyal çözülme diğer alanlara da sıçrayarak Müslümanlar büyük bir çöküş sürecine girmiştir.

Bu olumsuz tabloya rağmen Müslümanlar umutsuzluğa kapılmamış, yeni arayışlara başvurmuşlardır. Kimi bölgelerde yeniden bir halifenin etrafında kenetlenmenin imkânı sorgulanmıştır. Bu manada hilafetin yeniden kurulması için birçok çalışma ve toplantılar düzenlenmiştir. Müslümanlar, İslam birliğinin sembolü olan hilafeti kurma arayışları çerçevesinde çeşitli adımlar atarken, İngilizler de hilafetin ilgasını toplumlardan gizlemeye çalışmışlardır. Öte yandan İslam'ın temel kaynakları olan Kitap ve Sünnet üzerinden hilafetin temellendirilemeyeceği tezini ileri sürerek hilafet kurumunun yeniden doğrulmasını manipüle edecek adımlar atmaya başlamışlardır.

Böyle bir süreç yaşanırken tarih boyunca saygınlığını korumuş olan Ezher Üniversitesi ulemalarından Ali Abdurrazık hilafetle ilgili fikirlerini ihtiva eden bir kitap yazmıştır. Kitabın içeriği gibi zamanlaması da oldukça manidardır. Öyle ki hilafetin yeniden kurulma umudunun yeşertilmeye çalışıldığı bir dönemde Abdurrazık'ın kitabı umutları bertaraf etmeye yetmiştir. Öte yandan hilafet müessesesinin İslami olup olmamasını sorgulamaya açması bakımından kitap yıkıcı bir etki oluşturmuştur. Kitap, hilafetin dinî bir dayanağının olmadığını içermektedir. Kimi çevreler bu kitabın ilmî tutarlılığı olmadığı yönünde eleştirel yaklaşımlar ortaya koysa da hilafet aleyhine oluşan havanın normalleşmesine yetmemiştir. Zira hilafet karşıtı tavır alan kişinin konumu ve saygınlığı halk nezdinde kayda değer bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada söz konusu tartışmalar üç yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Birincisi, hilafetin lağvedilme sürecinde adı ön sıralarda olan Abdurrazık'ın hayatı kısaca ele alınacaktır. İkincisi, onun hilafet karşıtı fikirler içeren “el-İslam ve Usûlu'l-Hukm” adlı kitabı incelenecektir. Üçüncüsü ise, esere ve yazarına yönelik yapılan eleştiriler çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında Ali Abdurrazık'a ve onun hilafet karşıtı görüşlerine çeşitli kitap ve tez çalışmalarında yer verildiği, ayrıca konuyu müstakil olarak ele alan yayımlanmış birden çok makale olduğu görülmüştür. Makalelerin her biri meseleye farklı bir yönden yaklaşmış ve özgün sonuçlar ortaya konmuştur.²

2. Ali Abdurrazık'ın Hayatına Dair Kısa Bir Bilgi

Ali Abdurrazık, varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Minya'da doğmuştur. İlim ehli olan aile, babadan oğula devam eden bir gelenekle kadılık makamını ellerinde

---

² Bakınız; İnyet H. (1991). Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri, Çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 202; Görmez M. (1995). İslam Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Kitap Ve Bu Kitabın Serencamı, İslami Araştırmalar, Cilt: 8 Sayı:3-4, s. 223-231; Azimli M. (2002). Hilafet Karşıtı Bir Kişi Olarak Ali Abdurrazık ve Kitabı “el-İslam ve Usulu'l-Hukm, Marifi, Yıl, 1, Sayı, 3, s. 55-66; Türcan T. (2005). Hilafet Karşıtı Bir Ezherli: Ali Abdurrazık (1883-1967), İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı, 6, s. 409-426; Aydın Z. (2010). İslamda İktidarın Temelleri, İslami Yorum Dergisi, Sayı, 3, s. 2-9; Canikli İ. (2006). Siyasi Kültürde Saltanata Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV, Sayı, 3, s. 266-291.

bulundurmaktaydı. Ali Aburrazık'ın babası Hasan b. Ahmed; Ezher mezunu, siyasi çevresi hayli geniş bir şahsiyettir. Ayrıca Mısır'da geniş kesimler tarafından tanınan ilim adamı Muhammed Abduh'un arkadaşı olması onu daha bir tanınır kılmıştır. İlk eğitimini doğduğu köyde alan Ali Abdurrazık, on yaşında Ezher'e kaydolduğunda aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'i baştan sona ezberleyerek hafız olmuştur. Ezher'de eğitimini sürdürürken eş zamanlı olarak Mısır Üniversitesi'ne de devam etmiştir. Bu arada Batı'nın modern ilimleri ile de bir temasının olduğunu; bu manada Carlo Alfonso Nallino, David Santillana, Enno Littmann gibi şarkiyatçılardan istifade ettiğini belirtmiş olalım. Baba dostu durumunda olan Muhammed Abduh, onun ilim yolculuğunda istifade ettiği önemli şahsiyetlerdendir. Muhammed Abduh'un sohbetlerinde bulunan Ali Abdurrazık, Ezher'de kısa süreli de olsa Abduh'un talebesi olmuştur. Ezher'den 1912 yılında mezun olan Ali Abdurrazık, alimiyye diplomasını almıştır. Aynı yıl içinde ekonomi okumak için İngiltere'ye giderek Oxford Üniversitesi'ne kaydolmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1915'te Mısır'a dönen Abdurrazık, Mansûre Şer'î Mahkemesi'ne kadı olarak tayin edilmiştir. Abdurrazık'ın hayatında önemli dönüm noktalarından birisi 1925'te kaleme aldığı "el-İslâm ve Usûlu'l-Hukm" adlı kitabı olmuştur. Kitap etrafında koparılan fırtına onu önce Ezher'in ulema sınıfından çıkarılmasına, kadılık görevine son verilmesine, daha sonra İngiltere'ye ve Kuzey Afrika'ya gitmesine sebep olmuştur. Aktif siyasete de bulaşan Abdurrazık, üyesi olduğu Hizbü'l-Ahrâred-Düstûriyyîn Partisi'nin yayın organı es-Siyâse dergisinde fikirlerini yazmıştır. Mısır parlamentosunda vekillik ve Evkaf bakanlığı da yapan Abdurrazık, bir yandan Amerikan Üniversitesi'nde edebiyat tarihi okutmuştur. Diğer yandan Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde seri konferanslar vermiştir. Çeşitli yayın organlarında çokça yazısı yayınlanan Abdurrazık, 23 Eylül 1966'da Kahire'de vefat etmiştir. (Kavak, 2020: 74,77).

3. Hilafet Karşısı Kitabın Kaleme Alındığı Vasat

Ali Abdurrazık'ın yaşam çizgisini önemli oranda etkileyen "el-İslâm ve Usûlu'l-Hukm" adlı eserini kaleme aldığı yıllar, İslâm dünyası açısından oldukça zorlu yıllardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları İslâm coğrafyalarında büyük bir yıkıma sebep olmuştur. İslâm beldelerinin işgal ve istilalara maruz kalması yine bu döneme denk düşmektedir. Yıkım salt fiziki yıkımla kalmamış; sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel boyutta yıkımlar yaşanmıştır. İslâm âlemi bu yıkımlara mukavemet gösterecek gücü ve iradeyi maalesef kaybetmiş durumdaydı.

İslâm tarihi ile neredeyse yaşıt olan, Müslümanları bir arada tutma gücüne sahip hilafet kurumu 1924 yılında kalıcı olarak kapatılmıştır. Hilafetin kaldırılması Müslümanları başsız bırakmış, bunun sonucunda da başsız gövde gibi çaresizlik içine düşülmüştür. Yaşanan bu acı ve dramatik tecrübe, İslâm dünyasının Batı karşısında tamamıyla yenilgiye uğradığının âdeta belgesi durumundadır. Bu yenilgi Müslüman dünyayı, Batı'nın ihraç ettiği maddi manevi ne varsa onların tamamına karşı açık hale getirmiştir. (Görmez, 1995: 223-231).

Esasında başlangıçta bu rencide edici durum kabullenilmemiş, yeni bir arayışla yeniden doğrulmanın imkânları sorgulanmış ve bu doğrultuda bazı adımlar atılmaya çalışılmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen umuda sarılan Müslümanlar, birliği temsil eden hilafetin yeniden diriltilmesini bir çare olarak ortaya koymuşlardır. Bir halife etrafında kenetlenerek düştüğü yerden kalkacağı inancı ile çeşitli çalışmalar yapılmış,

toplantı ve kongreler düzenlenmiştir. Ne var ki iyi niyetle ortaya koyulan çabalar, Müslümanların umutlarını yeşertmek için yeterli olamamıştır. Elbette bunda Batılı devletlerin aldığı pozisyon, başvurduğu baskıcı tavırlar ve art niyetli yaklaşımlar belirleyici bir rol oynamıştır. Bu noktada dünya siyasetine yön veren İngiliz siyaseti kendine vazife çıkarmış ve hilafetin kaldırıldığı bilgisini manipüle etme yoluna gitmiştir. Hedefine ulaşmış ve hilafetin ilgasına karşı olabilecek başkaldırıların önüne geçmeyi başarmıştır. (Azimli, 2002: 55-66).

İslam dünyası ümmet bütünlüğünü hilafet kurumunun varlığına borçlu olduğunu bu gelişmeler sonunda daha yakından hissetmiş olmuştur. Hilafetin elden çıkması ve onun yeniden geri getirilmesinin kolay bir şey olmadığı anlaşılınca Müslümanlar daha bir duygusal atmosfer içine sürüklenmiştir.

Bu duygusallığın getirdiği bir sonuç olarak hilafet kurumu zihinlerde daha kutsal bir yapıya dönüşmüştür.

Öyle ki yeniden var olmanın ancak hilafetle, başa getirilecek bir halifenin varlığı ile mümkün olacağı anlayışı geniş kitlelerin anlayışı haline gelmiştir. (Azimli, 2002: 55-56).

4. Ali Abdurazık'ın Yazdığı “el-İslam ve Usûlu'l-Hukm” Başlıklı Eserin Müslüman Toplum Üzerindeki Etkisi

İslam âlemi bir baştan öbür başa büyük bir karışıklık ve belirsizlik içindeyken, Ali Abdurazık'ın kaleme aldığı eser, işi daha da karmaşık hale sokmuştur. Ali Abdurazık yazdığı “el-İslam ve Usûlu'l-Hukm” eseri ile İslam dünyasında çok büyük bir infial uyandırmıştır. İnfialin oluşmasının başlıca sebebi ise hilafet kurumunun meşruiyetini tartışma konusu yapan eserin böylesine nazik bir dönemde kaleme alınmış olmasıdır. Buda yazar hakkında ağır eleştiri ve çeşitli yorumların yapılmasına kapı aralamıştır. Söz gelimi kitabı ona İngilizlerin yazdırdığı, hatta yazarın Ali Abdurazık değil bir Yahudi oryantalistin olduğu gibi iddiaların ortaya atıldığı görülmektedir. (Ziyauddin, 1976). Tabii bu iddiaların ispatı yapılmadığı gibi iddialara yönelik bir tezkibin yapılmaması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kitabın oluşturduğu yankıyı müellifin kimliği ve konumundan bağımsız olarak düşünmek elbette doğru olmayacaktır. Şöyle ki müellifin, İslam âleminin ilim tarihinde çok önemli bir yeri olan Ezher Üniversitesi'nde tarih dersleri veren bir şeyh olması, bütün dikkatleri üzerine çekmeye yetmiştir. Ayrıca Ali Abdurazık'ın Mansura Şeriat Mahkemesi kadılığı gibi çok saygın bir konuma sahip olması yazdığı kitabın ses getirmesini anlaşılır kılmaktadır. (Görmez, 1995: 223,231).

5. Ali Abdurazık'ın Yazdığı Kitaba Karşı Oluşan Tepkiler

İslam tarihinin en köklü kurumu ve en hayati meselesi olan hilafet kurumuna karşı içeriden yöneltilecek eleştiri ve hatta sorgulama cihetine gidilmesi büyük bir reaksiyon gösterilmesi ile sonuçlanmıştır. Esasında kitabın kaleme alındığı vasat dikkate alındığında, böylesine bir eleştiri ve sorgulamanın asla kaldırılamayacağı görülecektir. Çünkü kitabın yazıldığı dönem TBMM'de hilafetle ilgili ciddi tartışmaların yaşandığı, akabinde hilafetin lağvedildiği ve İslam âleminin büyük bir belirsizlik içine düştüğü dönemdir. Bu nokta-i nazardan bakıldığında kitaba ve kitabın yazarına yönelik tepkilerin boyutları az çok anlaşılabilir.

Ali Abdurrazık'ın kitabına ve hilafet karşıtı fikirlerine yönelik tepkiler çok sert olmuştur. Meseleyi daha anlaşılır kılmak için sözü Muhammed Ammar'a bırakalım. O diyor ki: "Matbaa ülkelere geldiğinden bu yana basılan hiçbir kitap böylesine bir tartışma, kargaşa ve saldırı çıkarmamıştır." Ammara, (1972: 5). O tarihte görsel medyanın attığı manşetler de meselenin boyutlarını ele verir niteliktedir. Şöyle ki: "Yangın çıkaran bir kitap", "Büyük kriz başlıyor." "Âlim Sultan'a karşı", "Küfürle suçlanan âlime büyük sorgulama". Mescidi, (1995: 205).

Ali Abdurrazık'ın kitabı yayımlanır yayımlanmaz ilk tepki bağlı olduğu Ezher ulemasından gelmiştir. Kitabın yazarına karşı tekfir boyutunda eleştiriler yapılmıştır. Kitabın içeriği ve müellifin kullandığı üslubun, eleştirilerin şiddetini artıran bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir.

Ali Abdurrazık'ın kaleme aldığı eserinde ortaya koyduğu hilafet karşıtı fikirler iki başlık altında değerlendirilebilir: Birincisi hilafetin İslam'ın pratiğinde hiçbir yerinin olmadığı, ikincisi ise İslam'ın herhangi bir siyasi model ortaya koymadığı temel tezidir. Ortaya konulan bu yaklaşım, koca bir tarihin bir çırpıda silinip atılması olarak değerlendirilmiş ve çok sert bir tepki ile karşılanmıştır. Ali Abdurrazık tepkiler karşısında susmayı tercih etmiş ve kendi dünyasına çekilmiştir. Yaşanan tartışmalardan uzak durması onu başına geleceklerden koruyamamış; önce âlimler meclisinden atılmış, devamında Mansura Şeriat Mahkemesindeki kadılık görevinden azledilmiş, sonrada sahip olduğu bütün görevlerden el çekirilmiştir.

Ali Abdurrazık'a ve kaleme aldığı esere yönelik hukuki ve siyasi tepkilerin yanında ilmî tepkilerde ortaya koyulmuştur. Ortaya konulan ilmî tepkiler, İslam siyaset alanına yönelik önemli katkı sağlayacak farklı bir zenginlik oluşturmuştur. (Görmez, 1995: 225-226).

Ali Abdurrazık, kendisi için çok ağır olan bu sürecin sonunda bütün unvanlarını Mısır'da bırakarak İngiltere'ye gitmiştir. İngiltere'de hukuk okuyup yeniden Mısır'a dönen Ali Abdurrazık, seçimlere girip milletvekili olmuştur. Kendisini ihraç eden Ezher'in başına Evkaf bakanı olarak geçmesiyle iadeitibar sağlanmış, yeniden Ezher âlimler zümresine dâhil edilmiştir. (Görmez, 1995: 225-226).

Ali Abdurrazık'ın başına işler açan hilafet karşıtı fikirleri barındıran kitabın içeriğine yönelik ciddi eleştiriler yapılmıştır. Belli bölümlerle şekillendirilmiş olsa da kitap, sistematik bir düzene sahip olmadığı yönünde eleştirilere konu olmaktadır. Örneğin, birinci başlık altında değerlendirilmesi gereken bir mesele son başlık altında değerlendirilmiştir. (Abdurrazık, 1972: 113). Kitabın ilmî tutarlılığı sorgulanmış ve yarattığı tesir ile kitabın bilimsel tutarlılığı arasında uyumsuzluk olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Entelektüel kaygıdan ziyade politik kaygılarla yazıldığı iddia edilmektedir. Ammare, (1972: 78).

6. Ali Abdurrazık'ın Kaleme Aldığı "el-İslam ve Usûlu'l-Hukm" Adlı Eserin İçeriği

"El-İslam ve Usûlu'l-Hukm"adlı eser, üç ana başlıktan oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde hilafetin İslam'da yerinin olmadığı temel tezine dayalı olarak "Hilafet ve İslam" başlığını kullanmış ve iddialarını Risalet'in hangi alanları ihtiva ettiği noktasından temellendirmeye çalışmıştır. İkinci bölümde, "Hükûmet ve İslam" başlığı altında meseleyi din ve dünya ilişkisi üzerinden okumaya çalışmıştır. Üçüncü bölümde ise "Tarihte Hükûmet ve Hilafet" başlıklarını kullanmış ve düşüncelerini din-siyaset

ilişkisi üzerinden açıklamaya çalışmıştır. (Görmez, 1995: 226). Görüldüğü gibi yazar düşüncelerini hilafet, Risalet ve din-dünya ilişkisi bağlamında ele almış ve belli bir örgü ile fikrini temellendirme cihetine gitmiştir. Meselenin daha bir anlaşılması için bu üç kavram üzerinden yazarın düşüncelerine göz atmak yerinde olacaktır.

6.1. Hilafet

Hilafet, İslam'ın en köklü kurumlarından biri olarak görülmektedir. İslam düşünce geleneğinde hilafetin yeri ve gerekliliği tartışmasız kabul gören bir gerçektir. (Kavak, 2020: 74,77).

Hâl böyle iken Ali Abdurrazık, hilafet kurumuna temelden bir eleştiri getirerek İslam'da hilafetin olmadığı sonucuna gitmiştir. Tarihî seyir içinde hilafetin işleyişine yönelik veya saltanata dönüşmesini esas alan bir eleştiri belki daha farklı bir sonuç doğurabilirdi. Oysa o, doğrudan hilafetin meşruiyetini sorgulama yolunu tercih etmiştir. Dünya-ahret dengesini ele alan İmam Gazali, dünya düzeninin din işlerinin düzeni ile sağlanabileceğini ifade etmektedir. Yine peygamberlerin temel hedeflerinin de ahret mutluluğunu temin etmek olduğu, bunun da dinî hayatın belli bir düzende olması ile mümkün olabileceği değerlendirmesinde bulunduğu görülmektedir. Dolayısı ile Gazali'ye göre halifenin gerekliliği, şeriatın zorunlu ilkelerinden sayılmaktadır. (Gazali, 2012: 190-199). Bu görüşlerin tam aksine “el-İslam ve Usûlu'l-Hukm”adlı eserin yazarı, halifeliğin hiçbir dinî dayanağının olmadığını ifade etmektedir. Daha ötesi dinin iki ana kaynağı olan Kitap ve Sünnette hilafeti temellendirecek bir delilin olmadığını iddia etmektedir. (Abdurrazık, 1972: 41). Birçok klasik kaynakta yer alan hilafet meselesini din dışı bir mesele olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. İlmî geleneğin temel sorunlarından biri olan hilafet kurumu, dinî temele dayanan ve tarihî geçmişi olan önemli kurumlardan biridir. (Amidi, 2003: 416-425). Ali Abdurrazık muarızlarına karşı kendisini şu argümanlarla savunmaktadır: Şayet hilafeti savunanlar doğrudan ya da dolaylı bir ayet bulsalar mutlaka onu kullanır ve düşüncelerini ayetler üzerinden oluştururlardı ama konuyla ilgili ayet bulamadıkları için icma deliline ya da akıl ve mantık yürüterek farklı yollara başvurmaktadırlar. Kur'an'da iki ayette geçen “Ulu'l-emr” ifadesi de hilafetle ilgili değildir. Bu sebeple hiçbir âlimde bu ayetleri hilafete delil olarak kullanmamaktadır. (Abdurrazık, 1972:122).

Ali Abdurrazık, yönetimle ilişkili bazı hadislerle kitabında yer vermiş, hadislerin sahih olup olmadığı üzerinden bir tartışmaya girmeyi de denememiştir. Ancak hadislerde geçen kavramlara sonradan belli anlamlar yüklediği kanaatine sahip olduğunu da gizleyememiştir. (Yıldırım, 2016: 152). Konuyla ilgili olduğu düşünülen hadislerden bazıları şunlardır: “İmamlar Kureyştendir.”, “Müslüman cemaate tabi ol.”, “Bir imama tabi olmadan ölen, cahiliye üzere ölmüştür.”, “Benden sonra gelen iki kişiye Ebubekir ve Ömer'e tabi olunuz.” Eserinde yer verilen bu hadislerin hiçbirinin hilafetin gerekliliğine delil teşkil etmeyeceğini söylemektedir. (Abdurrazık, 1972: 26).

Ali Abdurrazık'ın Kur'an ve Sünnette karşılığını bulamadığı hilafet kurumunun dinî olmadığını ispatlama yaklaşımının, her şeyi Kur'an'da arayan -günümüzde sıkça görülen bir zümre olan ve mealistler olarak isimlendirilen- kesimin yaklaşımına benzer bir değerlendirme içinde olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımı ile Ali Abdurrazık değerlendirmesinde isabetli olup olmadığı hususunda kuşkular uyandırmaktadır. Çünkü “Bir müessesenin İslami olabilmesi için hakkında sarih bir ayet veya sahih bir hadisin varlığı her zaman zorunluluk arz etmeyebilir. Bu manada esas olanın bu kurumun dayandığı temellerin İslami olup olmadığı gerçeğidir.” (Görmez, 1995: 220).

Yazar hilafetin İslami temellere dayalı olduğunu, Kur'an'da ve hadislerde devlet idaresini konu edinen ayet ve hadislerin varlığını görmezden gelmemektedir. Fakat yazarın ilgili ayetleri yorumlama biçimi oldukça dikkat çekicidir. Söz gelimi kölelerle ilgili ayetleri gündeme getirerek ilginç bir karşılaştırma yapar. Şöyle ki Kur'an'da köle ile ilgili ayetler var diye biz köle edinmenin farz olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi yönetimle ilgili ayetler var diye de mutlaka bir yönetim kurmalıyız diyemeyiz. (Abdurrazık, 1972: 66). Yaklaşımı ile fıkhıta kullanılan "Kıyas Maa'l-Fârik" ilkesine örnek teşkil edecek boyutta bir açıklama yaptığı düşünülmektedir.

Ali Abdurrazık hilafetin sadece dinî bakımdan değil aynı zamanda siyasi ve toplumsal bakımdan da gereksiz bir kurum olduğu görüşündedir. İslam âleminin dünyadaki gelişim ve kurtuluşuna hiçbir etkisinin olmadığını, aksine hilafet var olduğu günden beri İslam âleminin başının dertten kurtulamadığını ifade eder. (Abdurrazık, 1972: 78). Hilafetin ne dinî hayat ne de dünya hayatını iyileştirmeye yönelik hiçbir faydasının olmadığını belirterek düşüncesini bir takım örneklerle temellendirmektedir. (Abdurrazık, 1972: 46). Ne var ki saltanatla hilafet ayırımına gitmeden saltanat kaynaklı problemleri hilafete fatura ederek önyargıyla hareket ettiği belki de farklı saiklerle bu yola baş koyduğu şüphesi uyandırmaktadır. Hatta Ali Abdurrazık'a yönelik eleştirilerin ileri boyutlara giderek onun misyonerlerin yazarı olduğu dile getirilmektedir. (İslamoğlu, 1991: 137,183).

6.2. Nübüvvet

Ali Abdurrazık kitabın bir diğer bölümünde nübüvvet-hilafet ilişkisi üzerinde durmaktadır. Özellikle Hz. Peygamber döneminde yargı düzeninin ve yargılama yetkisinin olup olmadığını tartışmaktadır. Ona göre Peygamber döneminde yargı alanında kurumsal bir yapının olmadığı tartışma götürmez bir gerçektir. Hatta bu konunun bir değerlendirme yapmayı gerektirmeyecek kadar açık ve net olduğu görüşündedir. Toplumsal meselelerin çözümü noktasında Hz. Peygamber'in çeşitli davalara baktığı ve hükme bağlanan durumların yok sayılamayacağını ama bunun bir yargı sistemi düzleminde değerlendirilecek bir mesele olmadığını dile getirmektedir.

Bu düşüncesini, İslam gelmeden evvel Mekke'de ve başka bölgelerde de bu türden yargılamaların yapıldığını, dolayısıyla bu uygulamalar üzerinden bir yargı sistemi ortaya koymanın mümkün olamayacağını iddia etmektedir. (Abdurrazık, 1972: 144,145). Yazar peygamberlik ve devlet yönetimi arasındaki ilişki üzerinden meseleye yaklaşarak bu durumun iman kapsam alanına giren bir konu olmadığını, İslam dininin temel esasları arasında sayılamayacağını ifade etmektedir. Peygamber'in hem peygamber hem de hükümdar mı yoksa sadece peygamber mi olduğu sorusunun netleştirilmesi gerektiği kanaatini ortaya koymaktadır. (Abdurrazık, 1972: 145).

Yine İslam âlimlerinin konuyla ilgili kesin bir ayırım yapmadıkları ama Müslümanların Peygamber'in bir devlet kurduğu fikri etrafında ittifak ettikleri görüşünü ifade etmektedir. (Abdurrazık, 1972: 145). Her ne kadar Peygamber'in yönetici yönünün olduğunu iddia edenlerin iddialarına yer verse de kendisi aynı görüşü paylaşmaktan imtina etmektedir. (Abdurrazık, 1972: 145). Yazar, Risalet görevinin dine ve dinî değerlere davet etmekten ibaret olduğu, bunun dışında zor kullanma gibi bir görevinin olmadığı anlayışını ilkesel olarak kabul etmektedir. (Abdurrazık, 1972: 150). Abdurrazık'a göre, İslam dini hem dinî hem siyasi erki bünyesinde barındırmış olsaydı bir devlet için olmazsa olmaz kurumların ve organların Peygamber döneminde teşekkül

etmiş olması gerekirdi. Oysa böyle bir yapılanmanın olmadığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. (Abdurrazık, 1972: 150).

Yazar bu açıklamaları ile, ortaya koyduğu Peygamber'in sadece dini tebliğ ile sorumlu olduğu, buna mukabil yönetme sorumluluğunun olmadığı fikrini temellendirmeye çalıştığı görülmektedir. İmam Maturidi imametle ilgili olarak şöyle bir ifadeye yer vermektedir: "Malumdur ki, akıllar açısından bütün siyasetler ve ikamesi hükümlerle mümkün olan işlerde olduğu gibi din işi de ancak imamlar sayesinde ayakta kalır." (en-Nesefi, 1993: 829). Ali Abdurrazık, görüşlerini temellendirmek için delil olarak bazı Kur'an ayetlerine yer vermektedir. Şöyle ki; "Sen onların üzerinde zorlayıcı değilsin.", "Sen onların üzerinde bekçi değilsin.", "Sen onlara vekil değilsin.", "Sen tebliğcisin.", "Sen müjdecisin, uyarıcısın, apaçık tebliğcisin." gibi Peygamber'le ilgili ayetleri bağlamından kopararak Hz.Peygamber'in devlet başkanı olarak görev yapamayacağını ortaya koymaya çalışmaktadır. (Enam, 6/107; İsrâ, 17/105; Kaf, 50/45; Ğaşiye, 88/21,22.)

Oysa asgari düzeyde Kur'an bilgisine sahip olan herkes bilir ki bu ayetler Peygamber'in tebliğ metodu kapsamında çok yönlü mesajlar barındıran ayetlerdir. Ayetlerin taşıdığı muhtemel mesajları bu doğrultuda değerlendirmek için ulemadan olmak bile gerekmemektedir. Biraz tefsir kaynaklarına aşına olan biri bilir ki bu ayetler Hz. Peygamber'in önünü açan, ona ufuk kazandıran ve muhataplarının inkârda ısrarcı olmaları karşısında ona teselli veren mesajlar taşımaktadır.

Yazar, düşüncelerini temellendirebilmek için kimi rivayetleri bağlamının dışında kullanmaya yöneldiği görülmektedir. Söz gelimi, Peygamber'in önünde titreyen birine "Korkma, ben ne kralım ne de zorbayım. Mekke'de kurutulmuş ekmek yiyen bir kadının oğluyum," (İbn-i Mâce, Et'ime, 30; Hâkim, III, 50/4366) tevazu içeren rivayet, sanki yazarın düşüncelerini destekleyecek bir mahiyet taşıyormuş gibi çıkarım yapılmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki yazar bu değerlendirmeleri ile aradaki zaman farkını ya bilerek dikkate almıyor ya da var olan bu farkı gözden geçiriyor. Oysa yazar bilmeli ki, olaylar ve tarihî geçmişe sahip kurumlar değerlendirilirken sonuçlara bakarak değil bizzat olayların içine girerek, kurumların etkinlik alanlarına dokunarak okumak ve değerlendirmek gerekmektedir. Yoksa bugünün gerçeklerinden geçmişi değerlendirmek eksik ve hatalı bir değerlendirme olacaktır.

Tarihin erken dönemlerinde (7.yy) kurulan devletlerin yapısı ve işleyişi ile günümüz modern devlet yapısı ve işleyişi arasında bir benzerlik kurmak neredeyse imkânsızdır. Yazar böyle bir karşılaştırma üzerinden tezini oluşturma yoluna gitmektedir. Oysa bir devlet için olması gereken temel unsur, merkezî bir yönetimin tesis edilmiş olmasıdır. Hz. Peygamber ve arkadaşları Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde çok taraflı bir toplumla yüz yüze kalmıştır. Hem ırk hem de inanç bakımında farklı kesimlerden oluşan toplumda Medine vesikası ile adeta bir vatandaşlık antlaşması yapılmıştır. Merkezî bir yönetim biçimi ile belli bir yapıya kavuşturulan Medine Devleti, Müslümanların ilk tecrübesi olması bakımından da önem arz etmektedir. Oluşturulan bu yapının yönetimini bizzat Hz. Peygamber'in üslenmiş olması, Peygamber'in hem dinî hem de dünyevi işleri yönetmesine örnek teşkil etmektedir. (Celaleddin, 2009: 43-49). Uzun yıllara dayalı katı bir kabile yapısının etkin bir şekilde uygulandığı ortamda bütün tarafları tek çatı altında toplamak bile başlı başına bir iştir. Yazar bunu dahi görmeyip

vakıya bugünden bakmış ve tüm kurumlarıyla işleyen bir devlet yapısının olmasını beklemiştir.

Yazar, ortaya koyduğu teziyle hilafet kurumunun dinî argümanlarla temellendirilmeyeceğini iddia etmektedir. Ona göre İslam dini, Müslüman toplumların dinî yaşamları için siyasi ve iktisadi bir sistem önermemiştir. Bu doğrultuda yazar, Müslümanların bu konuda özgür olduklarını, kendi iradeleri ile istedikleri siyasi ve iktisadi modeli benimseyebileceklerini ve Müslümanlara herhangi bir modelin dayatılamayacağını değerlendirmektedir.

Netice olarak çok boyutlu eleştirilere rağmen dinî referanslara dayalı olan ve tarihi bir geçmişe sahip olan hilafet kurumu, Müslümanlar nezdinde hala değerini muhafaza etmektedir. Asırlardır icra edilen hilafet kurumu, İslam âlemini uzun yıllar bir çatı altında tutmayı başarmış, saygınlığı ile öne çıkan ve Müslümanların gündemindeki yerini hala korumaya devam eden bir kurumdur.

7. Sonuç ve Öneriler

Ali Abdurrazık, hilafet eksenli tartışmaların önemli fenomenlerinden biridir. İslam dünyası hilafetin kaldırılmasıyla büyük bir belirsizlik içinde iken Ali Abdurrazık, hilafet karşıtı fikirleriyle ortaya çıkmış ve Kaleme aldığı “el-İslam ve Usûlu'l-Hukm” isimli eseri ile İslam dünyası üzerinde büyük bir infiale sebep olmuştur.

Halifelik hususunda tarihin derinliklerine uzanan büyük bir hassasiyetin yaşandığı bir dönemde Ali Abdurrazık'ın hilafetin gerekliliğini tartışmaya açması büyük bir özgüven örneği olarak değerlendirilmektedir. Kaldı ki, yazarın ortaya koyduğu hilafet karşıtı görüşleri hem toplumda kargaşalara sebep olmuş hem de yazara ağır bedeller ödetmiştir. Yazarın bütün unvanlarının elinden alınmasına varıncaya kadar verilebilecek bütün cezalar reva görülmüştür. Yazara verilen tepkilerin ve uygulanan cezaların sertliği, o dönemin fikir adamlarını bile olumsuz etkilemiş ve kalem sahipleri fikir beyan etmekten çekinir olmuşlardır.

Kitabın üslubu üzerinden bir değerlendirme yapıldığında yazarın unvanı, konumu ve ilmî müktesebatı ile uyumlu bir görüntü vermediği düşünülmektedir. Öyle ki; bilimsel tarafı zayıf, objektiflikten uzak ve mantıksal tutarlılıktan mahrum bir metin olduğu noktasında eleştiriler yapılmaktadır. Tarihin akışı içinde tebarüz eden çeşitli siyasi sapmaları hilafetin kusuruymuş gibi ileri sürmesi, saltanat merkezli hataları hilafetin hatasıymış gibi servis etmesi, dört halife dönemi sanki hiç yaşanmamış gibi dikkate alınmadan hilafetin gereksizliğine hükmedilmesi gibi durumlar yazarın iddialarını zayıflatmaktadır. (Sarıbyık, 2013: 169,185). Kitabın kaleme alındığı vasat sağlıklı olmadığı gibi kitabın üslubunun da sağlıklı olduğu söylenemez. Bu sebeple kitaba yönelik eleştirilerin de yüzde yüz sağlıklı olması beklenemez. Bu sebeple kitaba karşı gösterilen keskin ve sert tavır, kitaptaki iddiaları analiz etmeyi engelleyen faktörlerdendir. Eğer daha sağlıklı bir değerlendirme ortamı olabilse idi, ileri sürülen görüşler bilimsel yöntemler düzleminde ele alınıp değerlendirilebilirdi. Bu da muhtemeldir ki daha sağlıklı sonuçların doğmasına vesile olabilirdi.

Hem yazara hem de esere karşı verilen tepkinin orantısız olduğu altı çizilmesi gereken bir durumdur. Şiddete başvurmadan fikrini beyan eden birini yazma özgürlüğünden, çalışma hakkından ve devletin verdiği yetkileri kullanma imkânından mahrum etmek makul gözükmediği gibi, hakkaniyetli olduğu da söylenemez.

Diğer taraftan kitabın yayınlanmasını takip eden süreçte birçok eser ortaya konmuş ve din-devlet ilişkileri tartışma zeminine taşınarak mesele enine boyuna incelenmiştir. Bugün hâlâ hilafet yanlısı ve hilafet karşıtı fikirlere paralel eserler verilmeye devam edilmektedir. Kültür dünyamıza kazandırılan bu çalışmalar aynı zamanda entelektüel tartışmalara zenginlik katması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdurrazık A. (1972). el-İslam ve Usûlu'l-Hukm, Beyrut.
- Amidi S. (2003). Ebkaru'l-Ebkar, Beyrut, Daru'l-Kitabu'l-İlmiyy.
- Ammâra, M. (1972). el-İslam ve Usûlu'l-Hukm Ali Abdurrazık, Beyrut.
- Aydın Z. (2010). İslamda İktidarın Temelleri, İslami Yorum Dergisi, Sayı, 3 Sonbahar, s. 2,9.
- Azimli M. (2002). Hilafet Karşıtı Bir Kişi Olarak Ali Abdurrazık ve Kitabı “el-İslam ve Usûlu'l-Hukm”, Marifi, Yıl, 1. Sayı3. s. 55,66.
- Canikli İ. (2006). Siyasi Kültürde Saltanata Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, cilt, IV, Sayı, 1, s. 265,295.
- en-Nesefi Ebul Muin Meymun b. M. (1993). Tebsiratü'l-Edille Dımaşk.
- Gazali, M. (2012). el İktisat Fil İtikat, Tercüme, Osman Demir, Klasik Yay., İstanbul.
- Görmez M. (1995). İslam Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Kitap Ve Bu Kitabın Serencamı, İslami Araştırmalar, Cilt: 8 Sayı:3-4, 223,231.
- İnayet H. (1991) Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri, Çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu M. (1991). İslami Hareket Anadolu, İstanbul, cilt, II, s. 137, 183, 379
- Kavak Ö. (2020). Ali Abdurrazık, DİA, Ankara, cilt, 1, s. 74,77.
- Mescidi M. (1976). Camii, Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasal Düşüncenin Temelleri, Çev. Malik Eşter, İstanbul.
- Mustafa S. (2013). İslam Siyasi Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Anlaşılmayan Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar, İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası, Sayı 23, S.169,185.
- Rayyıs Z. (1976). “el-İslam ve'l-Hilafe fi Asri'l-Hadis”, Kahire.
- Türcan T. (2005). Hilafet Karşıtı Bir Ezherli: Ali Abdurrazık (1883-1967),” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı,6 s. 409,426.
- Vatandaş C. (2009). Hz. Muhammedin Hayatı ve İslam Devleti, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım R. (2006). 20.yy. İslam Dünyasında Hilafet Tartışmaları, İşaret, Yay., İstanbul.

© Copyright of Journal of Current Researches on Social Science is the property of Strategic Research Academy and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.